

DVA LICA TRANZICIJE

(Dušan Šarotar, *Panorama*, Zaprešić: Fraktura, 2019.

Kalin Terzijski, *Postoji li netko tko vas voli*, Zagreb: Sandorf, 2019.)

Zvonko Kovač

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Zagreb, Hrvatska

TWO FACES OF TRANSITION

(Dušan Šarotar, *Panorama*, Zaprešić: Fraktura, 2019.

Kalin Terzijski, *Postoji li netko tko vas voli*, Zagreb: Sandorf, 2019.)

Zvonko Kovač

Faculty of Humanities and Social Sciences

University of Zagreb

Zagreb, Croatia

Ove smo godine, za pisanje međuknjiževne kritike u našem *on line* seminaru odabrali dvije neobično zanimljive prozne knjige, koje svaka na svoj način svjedoče o dobu tranzicije koje dugo i predugo traje, posebno u istočnoeuropskim zemljama, iako se više ne može reći da i „stara Europa“ nije zahvaćena virusom povijesnih promjena, kriza, ekoloških problema, pa na kraju i pandemijom, koja nas podsjeća da smo svi zajedno dio velikoga svijeta, koji je također u previranju. Kao što je već primijećeno, stanje u kojemu živimo od pada Berlinskoga zida toliko je dugo obilježeno raznim promjenama da nam se s pravom čini kako je tranzicija, što bi izvorno trebala označavati *prijelaz*, odnosno odnositi se na proces, na prijelazno doba, paradoksalno zapravo trajno stanje, pri čemu nam nije sasvim jasno kamo idemo; odnosno, gdje očekujemo doći?

U onom kratkom i tragičnom prošlom stoljeću, u osvitu modernizma, kao i u njegovim brojnim obnovama, cijena napretka bila je vrlo visoka, ali se barem znalo da želimo prispjeti u novo, pravednije društvo, da idemo u tehnološki ili medicinski napredak, da imamo bogatu i svima dostupnu umjetnost, kulturu i obrazovanje, da uživamo u sportu i kultiviranom okolišu,

koji se neće pretvoriti u svoju suprotnost, stečaj amaterskog sporta i ugroženost prirode. Krajnje kompeticijski uređeni društveni odnosi kao da su nas sve više udaljavali od naših snova o budućnosti, pa čak i od budućnosti same: panoramska slika svijeta podjednako je otuđujuća, kao i naša potreba da budemo voljeni, opća i osobna slika kao da su se poklopile u najneugodnijem rasapu zajednice i osobe, nacije i obitelji, roditelja i djece, svakog našeg pokušaja da pridonosimo cjelini, i miru (općem i svom duhovnom).

Jesu li mirno Prekmurje, odakle dolazi dugogodišnji urednik ljubljanske *Beletrine* Dušan Šarotar i nemirna Sofija, odakle se javlja bivši psihijatar, bugarski nagrađivani pisac Kalin Terzijski sa svojom zbirkom kraćih priča, dva tako udaljena iskustva za suvremenog pisca? Na prvi pogled, čini se da je razlika velika, da se Srednja Europa razlikuje od Balkana u tome što je ne more svakodnevnica i s njom povezani problemi pojedinačne egzistencije, nego je brinu krajnje, granične situacije.

Naime, roman *Panorama* otvara se kao široka slika zapadnog, rubnog europskog prostora, na ušću Galwayskoga zaljeva, u kojoj se nelagoda drugosti, skoro radikalne stranosti, premošćuje vezom tornja za skakanje u vodu rodne Sobote, s tim da je ovaj oceanski ogroman i izgleda kao da smo na kraju našeg svijeta (još dugo poslije Kolumba). Svojevrсни vodič i vozač Gjini, emigrant iz Albanije, kao da zavičajni obzor pripovjedača proširuje do juga Jadrana, a time i duboko u rimsku povijest, odnosno pokušaj traženja neke prisnosti dvojice glavnih sugovornika, pomalo izgubljenih u vremenu i prostoru, pri čemu su Gjinijevi ispovjedni monolozi o iseljeničkom iskustvu najdojmljivije pripovjedne dionice:

„Kada si daleko od jezika, daleko si i od doma, svaki dan sve više, sa svakom novom riječi udaljenost se povećava i produbljuje, izgubljenu riječ zaposjedne, naizgled je nadomjesti druga, uvjerljivija, bolja, svima razumljiva, ali strana; emigrant, taj vječni čuvar i istovremeno poricatelj svoga jezika, zna da su gubitak i praznina, u njima rastopljena slast zaborava koji ga obavlja, koji ga ustrajno ispunjava učenjem koje je jedino cjepivo protiv osame, očaj i ludilo, ipak nezamjenjivi, bolni i neizlječivi poput ljubavi, rekao je Gjini, koji je osjetno usporio tempo vožnje.“ (Šarotar 2019: 47).

Proces otuđenja od materinjeg jezika kao da prati dojam očuđenja stranoga, do svojevrsnoga gubitka ravnoteže među njima, kada se više ne sjećamo ni na kojem jeziku razmišljamo, ni na kojem jeziku imenujemo svijet, a ipak nastojimo „prevesti svaku riječ s jednoga na drugi jezik“, da bismo doma govorili materinjim (ibid), tek toliko da ne zaboravimo odakle smo. S druge strane, sa suosjećajnim pripovjedačem pratimo impresivne slike stranoga pejzaža, uživamo ili preskačemo brojne opise, ali Šarotaru priznajemo smisao za detalj i postupno podizanje atmosfere pripovijedanja, koja je

pak promjenjiva kao i vrijeme, od olujno oblačnoga do časovitih pojavljivanja sunca, pri čemu se slike mora i primorskoga kraja, „slikovitog i prožetog smrću“, „uronjene u beskonačnost“ (:59), ne podsjećaju na „naše more“, mediteransko – more, ružmarin i crno vino (:62), nego dodaju osjećaj slabosti i izgubljenosti. Ono u čemu će se još Gjini složiti s pripovjedačem je „kulturni šok“ koji je doživio dolaskom u Irsku, odnosi se na određenu „hijerarhiju i apsolutnu zabranu korupcije u svim javnim ustanovama“ (:66). Kao svojevrsni kontrapunkt emigrantskom životu, javlja se Amerikanka Jane, koja se vratila u zemlju svojih predaka, iz koje njen otac emigrirao kao ratno siroče u Kanadu, i koja možda najbolje razumije tu poluprilagođenu situaciju doseljenika, pa se Jane i Gjini pojavljuju u romanu u simboličkom paru, gotovo sve do pred kraj romana.

Međutim, mene je već prilikom prvog pročitavanja ovog kontinuiranog pripovijedanja, simulirane struje svijesti različitih aktera ili prepričavanja njihovih razgovora, najsnažnije privuklo putovanje u Belgiju, osobito upoznavanje sa Spomenkom, izbjeglicom iz Sarajeva, kojoj ćemo se vratiti i u zadnjem dijelu romana. Gent, belgijski grad u kojem se „čovjek brzo navikne na intenzivnost, bez problema se izgubi u iluziji višekulturalnosti i očaravajuće različitosti“ (:88), kako saznajemo od pripovjedačeva domaćina lektora Pavela, i koji je za razliku od daleke irske obale, slika svojevrsne urbane otuđenosti, „eksplozivne mješavine zaboravljenih i prevedenih jezika“, koju je pojačavala poznata ekonomska kriza, epidemija pohlepe, što pojačava dojam o nekoj potrebi promjene. Spomenuta druga lektorica Spomenka nimalo nije krila svoju neprilagođenost zapadnom životu (od zabrane pušenja u zatvorenim prostorijama do književnosti koja nema ono mjesto koje je imalo u njezinoj mladosti, pa i do toga da i nema književnika poput Crnjanskog, Andrića ili Kiša, itd.) Mali katalog jugonostalgije podsjetio me na lik Dubravke Ugrešić iz njezine vlastite proze, a kod Spomenke, s kojom su dijelom suglasni i Pavel i pripovjedač, mogao bi se niz nastaviti: čašica dobre rakije, gađenje nad nacionalizmom kao dijelom balkanskoga mentaliteta, osjećaj gubitka velike zemlje i velike književnosti, jer „otkad smo razbili našu domovinu i raspršili se svijetom poput ljudi bez veličine i kulture u sebi, ničeg više nema“ (:98), koliko god djeci iseljenika, svojim studentima, Spomenka govorila da književnost nije lijek za nostalgiju. Nelagodu još povećava što „naši mali balkanski ratovi, sredoeuropska melankolija i nostalgija“ nikoga tamo ne zanimaju (:101).

Opis izleta na slavistiku u Gentu nije tek usamljena uspješna narativna epizoda, na njenom emocionalnom valu čitamo i kasnije, zapravo završne akorde romana, koji se odnose na boravak u Antwerpenu i Sarajevu (s kraćim izletima u Mostar i Travnik), s Andrićevim pričama kao pomoćnom literaturom, kao i uz domaćina Senadina koji će ovdje zamijeniti Gjina.

Posebnu će ulogu pri tome odigrati pripovjedačevo interpoliranje Andrićeva *Pisma iz 1920.*, aktualizirano na kraju romana kao svojevrstan komentar svakom pokušaju bijega od mržnje ili mjesta nesreće, jer one će nas doseći ma gdje god bili, ne vrijedi bježati. Dojmljiva je i Spomenkina priča o pomoći susjeda Židova prilikom njena izlaska iz Sarajeva, a znakovita je i veza Sarajevske olimpijade sa slovenskim autorom maskote Vučka: tako se solidarnost slovenskoga pisca s tragedijom Sarajeva ili podijeljenim Mostarom pridružuje onima u Sloveniji, posebno među piscima i u akademskoj zajednici, koji ne okreću glavu od nesreće u susjedstvu i našu raseljenost vide i kao svoju (iako ne tako izraženu) traumu. Is(pri)povijedanje koje kao da je u podtekstu svih pojedinačnih priča, sudbina.

Ono što bih vrsne urednike, Šarotara i Serdarevića, ipak priupitao nakon višekratnog pročitavanja romana u funkciji povezivanja njegovih prikrivenih dijelova, ne bi li bilo produktivnije tehnički (npr. s tri zvjezdice, na prijelomnim stranicama: 87, 102, 135, 148, 170) odvojiti pojedine dispartatne narativne dijelove ovog zapravo fragmentarnog putopisnog romana, kako bi nam bilo olakšao čitanje? Koja je funkcija te tobože kontinuirane pripovijesti, što se njome prikriva? Želja pisca da joj se višestruko vraćamo ili pripremanje čitatelja na čitanje romana na ekranu, panoramski prikaz obje strane priče, i vanjske i unutarnje? Koje zorno predočuju autorove fotografije, ali ovdje otisnute veoma nekvalitetno. Ne bi li sretnija ruka urednika (koji bi imali manje međusobno povjerenje) mogla knjigu bolje pripremiti i za zahtjevniju književnu javnost? No zaključno, hrvatsko izdanje kao da poboljšava sigurna sintaksa prevoditeljice Anite Peti-Stantić: ona nas doslovce spašava na mnogim prijevojima pripovijedanja, uvijek kada se naracija premješta iz priče u prepričavanje dijaloga, i obratno, s onim stilski prezasićenim, *rekao je Gjidi, rekla je Jane, rekla je Spomenka, rekla je Zora...* Pa imamo ukupni osjećaj da nam je hrvatski prijevod, ne samo leksički, približeniji, pouzdaniji.

Zaključno, u tom labirintu bez ograda, mnogim će čitateljima ostati nejasan odnos dvoje srodnih sudbina, Gjida i Jane, kao i pomalo zagonetni smisao pripovijedanja vezan uz zavičajne gradove Sobotu i Maribor (jesu li i oni uhvaćeni u panorami otuđenja sa stranosti?), pri čemu nas epizodica pred putovanjem Židova u koncentracijski logor Auschwitz potresno podsjeća na našu izgubljenost u obezličenom svijetu međusobne otuđenosti, koje nas vodi u daljnju raseljenost i nestajanje. Je li to naša europska cijena stoljetne progona Židova koju plaćamo danas kao izbjeglice ili emigranti, ni krivi ni dužni? Provjerite sami, preispitujući se romanom *Panorama* vrsnog pjesnika, a sada i uspjelog pripovjedača, kao i poznatog urednika te dobrog fotografa-amatera Dušana Šarotara.

***

Za razliku od slovenskog romanesknog, pa djelomice i esejiziranog pogleda u našu suvremenost, koji teži panoramskom prikazu, iskustva bugarskog pripovjedača Kalina Terzijskog mnogo su prizemljenija, kako prema mjestima priča, tako i prema likovima koji su gotovo svi iz pripovjedačeve najbliže blizine, njegova svojta, prijatelji i kolege, susjedi, supruge i ljubavnice, majke i kćeri. O njima se pripovijeda iz perspektive hodanja gradom ili šetnji, jednom i za vrijeme pljuska, a putovanja su rezervirana samo za one koji se nakratko vraćaju; ukratko: zbirka kraćih pripovijesti, zapravo zbirka priča različitih dužina *Postoji li netko tko vas voli*, bez upitnika u naslovu, sugerira negativan odgovor, odnosno odgovor u kojem bi nesporazum s ljubavi mogao završiti tragično, kao u priči *Ljubav*, koju sam neslučajno prvu pročitao. Objavljena pred kraj nevelike knjižice obima kratkoga romana, priča bi mogla biti odgovor i na pitanje što je ljubav? Odgovor se krije u komunikaciji, povjerenju. Nakon prvog ljubavnog zanosa, nesigurnost u vođenju ljubavnoga dijaloga, dovodi mladi par, asistenticu i studenta S., pred mogućnost trovanja, od kojeg studenta sretno spasi otvorena izjava ljubavi. Zašto je teško priznati da nekog volimo, kao i znati da li nas tko voli?

Prva pripovijest ne odgovara na to pitanje, ali nas uvodi u sofijsku tranzicijsku zbilju, s razočaranim liječnikom i njegovim prijateljem Martinom K. koji se oporavlja od strasne ljubavi s prijateljicom, koja inače živi u Americi s bogatim Talijanom i koja na povratku u Sofiju (da bi joj ugradili stend na bubrežnu arteriju) pokazuje svu raskoš dobre ljubavnice (oralni seks s engleskim, na račun agresivnog, vulkanskog), iz čega se stvara malo-pomalo slika muških smušnjaka nove generacije, kojoj kao da pripada i pisac, koji se nakon specijalizacije i rada na psihijatriji predaje pisanju. Dva odgovora na izazove tranzicije, onaj slovenski s Dušanom Šarotarom i ovaj bugarski s Kalinom Terzijskim, iako je riječ o vršnjacima, dva su lica tranzicije u kojima je zajednička samoća, očaj i osjećaj isključenosti, ali su različiti odgovori na njih, jer su im se početne pozicije (u njihovim formativnim godinama) bitno razlikovale, ne samo u stupnju siromaštva, nego i u mogućnostima transformacije pojedinaca i društva.

Slijede priče *Skupljač vrijednosti* i *Prosjak*, dvije varijacije iste socijalne slike kojom pripovjedač jednom u skromnom prosjaku, zadovoljnom sitnicama, supostavlja prosjaka koji na ulici spretno skuplja milodare, i vara. Nelagoda je utoliko veća što je pripovjedačeva kći socijalno osjetljivija. Zatim se obrađuju pomalo mistične socijalne teme, obiteljske nevolje sa sinom koji se drogira i na kraju ubija, ostavljajući stare roditelje u griznji savjesti, dok je najzanimljiviji u tim uvodnim pričama neimenovani lik iz *Šetnje kroz prostor s manjim skretanjima u vremenu* koji svoje socijalno nesnalaženje prikazuje kao stanje samotnog i mučnog leta kroz očaj: „Lišen svake nade i sam. Ili bolje rečeno sam i zato lišen svake nade.“

Narativni subjekt, koji je ujedno i glavni lik, što je česti postupak Terzijskog, kao da traži razloge svome potonuću u poplavi snažne kiše od koje očekuje da za njega učini nešto korisno. Međutim, kako voda raste tako i u njemu, u nekom samopropitivanju, rastu razlozi njegovog stanja, od nedostatka novca, druženja sa skitnicama, nemoći razlikovanja dobra od zla, i sl. I dok se rješenje vidi u novcu, u puno novaca koji bi mu trebao da „pokrije“ svoje gluposti, povodanj raste, neka žena se utapa, tone u mulj, i on je spašava te se odlaskom nikamo, na kraju priče javlja, kao ono malo večernjega sunca, javlja nada da će pronaći utjehu.

Pomalo naturalističke slike sofijskog Ženskog pazara, opis pijanstva i svađe i tuče sa ženom, smjenjuju dvije božićne priče, podjednako socijalno angažirane: pisane u žanru koji bi u nama morao pobuditi kršćansko suosjećanje, u *Božićnom triptihu* dvojica prijatelja najprije zbrinjavaju nesrećene žene dvojice vozača, zatim provode popodne s prostitutkom Neli kako svi zajedno za Božić ne bi ostali sami, da bi na kraju spasili mlađeg zubotehničara koji se pripremao skočiti s mosta, jer ga žena maltretira.

No, osim tematske raznovrsnosti zbirka priča obiluje i narativnim inovacijama, odnosno prilagodbama pripovijedanja situacijama ili opisima; tako da osim različite dužine priča, uvijek iznova različita odnosa dijaloškoga i kontinuirana pripovijedanja, nailazimo i na zanimljive stilske „intervencije“ kojima nas Kalin Terzijski na različite načine suočava s opakom zbiljom tranzicije socijalizma u novi kapitalizam, koja kao da je toliko teža koliko smo udaljeniji od života ljudi na Zapadu, od ugodnosti i besciljnosti njihova kolektivnog blagostanja i pojedinačne samoće (kako nam o tome posvjedočuje Šarotar).